

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

АРТЕМЕНКО Людмила Валентинівна

ВСЕСОДЗНЕ ТОВАРИСТВО СТАРИХ БІЛЬШОВИКІВ

/1922 - 1935 рр./

Спеціальність 07.00.01. - Історія суспільних рухів
і політичних партій

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Дніпропетровськ

1996

329.

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Дніпропетровському державному університеті.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
ЧЕРНЕНКО Анатолій Михайлович

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
БОГОМАЗ Костянтин Юхимович

кандидат історичних наук, доцент
САВЧЕНКО Олександр Іванович

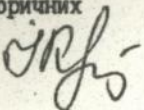
Провідна організація: Харківський державний університет

Захист відбудеться "14" вересня 1996 року о 13 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 053.24.03
Дніпропетровського державного університету за адресою:
320010, м.Дніпропетровськ, пр.Гагаріна, 72, ауд.307.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці
Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розісланий "12" серпня 1996 р.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради кандидат історичних
наук, доцент

І.О.КРИВИЙ..

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність теми дослідження. Історія створення, діяльності та розвитку Всесоюзного Товариства старих більшовиків /ВТСБ/ і його місцевих відділень, а також причини ліквідації Товариства майже зовсім не висвітлені в науковій літературі. Тому нерозробленість цієї теми є достатньою підставою для її обрання об'єктом дисертаційної роботи та детального і всебічного вивчення.

Звернення до діяльності Всесоюзного Товариства старих більшовиків обумовлено також цілим рядом інших обставин, які безпосередньо пов'язані як із проблемою, що досліджується, так і з тим відрізком часу, на який припадає існування ВТСБ. Так, серед його членів - старих більшовиків - були фундатори партії, учасники підпільної та революційної боротьби, громадянської війни. У ВТСБ було багато тих, хто обіймав керівні партійні та державні посади у 20-30 роках. Але серед членів Товариства виявилось чимало й так званих "ворогів" та опозиціонерів, які невдовзі після ліквідації ВТСБ стали жертвами сталінського терору. Були у Товаристві також деякі з тих, хто ці репресії організовував і здійснював. Тому цікаво подивитися, як співіснували ці люди у елітарній організації, до якої було навіть важче вступити, ніж до партії. Дослідження діяльності Всесоюзного Товариства старих більшовиків дозволяє ще з одного боку поглянути на сталінізм, на те, яким був вплив зміцнення культу особи на стару більшовицьку гвардію.

Об'єктом вивчення є діяльність Товариства старих більшовиків - організації, яка протягом 1922-1935 рр. об'єднувала у своїх рядах ветеранів партії. Товариство надавало допомогу своїм членам. Старі партійці, в свою чергу, збирали дані для відтворення історичного шляху більшовицької партії, щоб краще висвітлити її роль у революційній перебудові суспільного ладу в країні. Та й самі вони були живою історією партії.

Діяльність Товариства розглядається у зв'язку із історичним фоном, на якому вона відбувалася, у зв'язку з тими негативними процесами, які мали місце у суспільстві й у партії в 20-х та у першій половині 30-х років, у зв'язку із особливостями

розвитку історичних подій у різних регіонах. Велика увага приділяється аналізу тих причин та обставин, які безпосередньо вплинули на зміну пріоритетів у роботі Товариства при переході від першого до другого етапу і у 1935 році привели, кінець кінцем, до ліквідації Всесоюзного Товариства старих більшовиків.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють увесь період існування Товариства старих більшовиків: від часу його заснування у 1922 році до ліквідації у 1935 році. Характерно, що зазначений період майже повністю збігається із відрізком часу від завершення громадянської війни, введення непу та створення СРСР до прийняття Конституції 1936 р., яка декларувала перетворення держави диктатури пролетаріату у соціалістичну державу.

Періодизація діяльності Товариства старих більшовиків та кож потребує обґрунтування. Оскільки протягом 1922-1935 рр. формальні ознаки і зміст роботи Товариства не були однорідними, правомірно виділити два періоди, на які органічно розділяється історія Товариства старих більшовиків: перший охоплює дев'ять років /1922-1930 рр./, а другий - чотири з половиною роки /1931-середина 1935 р./.

Формальні відмінності етапів стосувалися:

- назви - до "Товариство старих більшовиків" на другому етапі додається слово "Всесоюзне";
- закріпленої у двох окремих статутах різної структури керівних органів Товариства;
- особи керівника: на I етапі ТСБ очолював М.С.Ольмінський, а на II етапі - О.М.Ярославський;
- значного зростання кількості членів та кількості філіалів на другому етапі.

Відмінності у змісті роботи: на першому етапі багато уваги приділялося роботі серед старих більшовиків та колишніх підпільників - атмосфера, за деякими винятками, була демократична і майже клубна; на другому етапі - збільшення масштабів парадних та масових заходів, яскраво виражений пропагандистський уклін, непримирність, заорганізованість, надмірна політизованість.

Ступінь дослідженості теми. Діяльність Товариства старих більшовиків вивчена мало: ні в радянській історіографії, ні в сучасній історичній літературі як українській, так і "ближнього зарубіжжя" немає жодного ґрунтовного дослідження на цю тему.

Найбільш доступна інформація про діяльність ВТСБ міститься в енциклопедичних виданнях: "Советском энциклопедическом словаре",¹ "Большой советской энциклопедии",² "Советской исторической энциклопедии".³ Тут подано короткі, самі загальні відомості про завдання, структуру, склад та діяльність Товариства, перелічені його видання та зазначено, що Товариство старих більшовиків існувало при Істпарті, а пізніше - при Інституті В.І.Леніна.

Завдяки енциклопедичним статтям може виникнути уява, що Товариство старих більшовиків було немовби одним із відділів Істпарту чи Інституту В.І.Леніна. Але зв'язок цей був навіть не формальним, а, скоріше, умовним. Саме тому у більшості статей і монографій, присвячених становленню історико-партійної науки, діяльності Істпарту, навіть факт існування Товариства не згадується.

Є відомості про Товариство у четвертому томі "Очерков истории исторической науки в СССР" /під редакцією М.В.Нечкіної/, де обсяг інформації майже не відрізняється від опублікованого в енциклопедіях. Але тут діяльність Товариства старих більшовиків викладена у контексті тих завдань, які реалізували "Очерки истории исторической науки в СССР", тобто з точки зору внеску ВТСБ /так само як і Товариства колишніх політкаторжан і засланих/ у розвиток історичної науки в СРСР, зокрема - у створення джерельної бази з історії партії більшовиків, революційного та робітничого руху. Автори "Очерков..." не обмежуються констатуванням фактів, взятих із публікацій Товариства, а роблять деякі висновки щодо причин ліквідації ВТСБ. Але, звичайно, тільки з позицій внеску Товариства у розвиток історичної науки, вони висувають як головну причину припинення його діяльності те, що у виданнях ВТСБ не приділялося достатньої уваги Сталіну та його

---

¹ Див.: Советский энциклопедический словарь. Гл. ред. А.М.Прохоров. 4-е изд. М.: Сов.энциклопедия. 1967. С.913.

² Див.: Большая советская энциклопедия. 3-е изд. М.: Сов.энциклопедия. 1974. Т.18. С.250.

³ Див.: Советская историческая энциклопедия. М.: Сов.энциклопедия. 1967. Т.10. Кол. 413-414.

провідній ролі в революції, що було неможливо за умов культу особи, який складався.¹ В цілому слід сказати, що навіть внесок ВТСБ у розвиток історичної науки і поширення історичних знань у масах зображений в "Очерках..." схематично і поверхово, тому цей аспект діяльності Товариства не можна вважати досить вивченим, це лише теза, яку треба обґрунтувати.

Монографічної літератури по обраній темі немає. Окремі згадки про ВТСБ містяться у монографії Б.П.Верьовкіна, присвяченій М.С.Ольмінському.² У книзі О.А.Лежави та Н.В.Нелідова "М.С.Ольминский. Жизнь и деятельность" /витримала два видання - у 1962 і 1973 роках/ більш докладно висвітлюється діяльність М.С.Ольмінського, як голови Товариства старих більшовиків у 1922-1930 рр. Автори вказують на те, що через стан здоров'я М.С.Ольминский не міг брати активну участь в роботі ТСБ, але, завдяки своєму авторитету, впливав на його діяльність й до кінця життя залишався почесним головою Товариства. У цій роботі докладно описується взаємодія молодих співробітників Істпарту зі старими більшовиками, які разом проводили вечори спогадів та святкували знаменні дати революційного та робітничого руху у клубі старих більшовиків. Також автори торкаються співробітництва старих більшовиків з журналом "Пролетарская революция", розповідають про допомогу старих більшовиків /М.С.Ольмінського, О.М.Ярославського, П.М.Лепешинського, А.С.Бубнова та інших/ журналу марксистської критики "На посту". У книзі також знаходимо відомості про те, що за пропозицією М.С.Ольмінського з 1927 р. Товариство взяло шефство над Олексіївським районом Воронежської області, про активну участь деяких членів ТСБ у здійсненні шефської допомоги.³

¹ Див.: Очерки истории исторической науки в СССР. Т. IV. Под ред. М.В.Нечкиной. М.: Наука. 1966. С.253-255.

² Див.: Веревкин Б.П. Михаил Степанович Ольминский. М.: Мысль. 1972. С.48.

³ Див.: Лежава О.А., Нелидов Н.В. М.С.Ольминский. Жизнь и деятельность. М.: Госполитиздат. 1962. С.215, 227-229, 234; Лежава О.А., Нелидов Н.В. М.С.Ольминский. Жизнь и деятельность. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Политиздат. 1973. С.217, 230, 231, 239, 249.

Але все це – лише окремі уривчасті відомості, фрагменти, з яких не скласти цілісного уявлення ні про діяльність Товариства старих більшовиків, ні про роботу М.С.Ольмєнського, як його голови, бо мета книги не передбачала розглядання цих аспектів. Але, оскільки жанр книги – життєпис, деякі моменти /як згадані спільні вечори спогадів молодих істпартівців і стари: партійців/ викладено досить барвисто та емоційно, що дозволяє коли не дух епохи сприйняти, то хоча б те, як в цю епоху намагалися відобразити у звітах та газетних статтях.

В деяких роботах є згадки про Товариство, як, наприклад, в статті Г.Д.Алексєєвої "Становление историко-партийной науки в СССР /20-е годы/", де Товариство лише перелічується серед інших організацій, які займалися вивченням історії партії.¹

У статті Ю.І.Шаповала "Сталінізм і Україна" йдеться про розгортання масових репресій на Україні. Саме у цьому ракурсі автор наводить два документи із фондів Державного архіву громадських організацій України, які влітку 1935 року прийняті Політбюро ЦК КП/б/У і стосуються питань про ліквідацію республіканського товариства політкаторжан та про ліквідацію Українського відділення Товариства старих більшовиків та передачу його справ і майна Українському Істпарту. Документи досить красномовні, тому автор статті, цитуючи їх майже повністю, не дає додаткового аналізу, бо висновки очевидні і збігаються із загальними результатами дослідження Ю.І.Шаповала. Автор дуже доречно використовує ці документи як яскраві приклади розгортання сталінського терору на Україні.²

У кандидатській дисертації М.Ф.Бірон "Деятельность комиссии по истории коммунистической партии Латвии – Латвийского Истпарта /1920–1926 гг./" згадується про співробітництво латвійського Істпарту з ВТСБ, з Латвійським зем'яцтвом ВТСБ, про їх спільні зусилля у справі накопичення спогадів і створенні музею історії

---

¹ Див.: Алексєєва Г.Д. Становление историко-партийной науки в СССР/20-е годы. //Вопросы методологии и истории исторической науки. Сб. науч. трудов, Великий Октябрь и укрепление единства советского общества. Т.5. М.: Изд-во Московского ун-та. 1967. С.104.

² Шаповал Ю.І. Сталінізм і Україна. //Український історичний журнал. 1992. № 2. С.19–20.

революційного руху і історії компартії Латвії.¹ У дисертації використано деякі матеріали з І24 фонду Центрального партархіву у Москві /тепер НЦЗВДНІ/.

У 1978 році у журналі "Коммунист советской Латвии" опубліковано статтю М.Ф.Бірон "Ветераны партии - о своей борьбе", де приведені загальні цифрові дані про ВТСБ та етапи його розвитку, а головну увагу приділено висвітленню участі латиських революціонерів у роботі Товариства та його секцій, створенню у серпні 1934 року Латвійського земляцтва при ВТСБ й діяльності цього земляцтва по вивченню історії комуністичної партії Латвії.² Автор використовує і архівні матеріали, і опубліковані у виданнях ТСБ дані.

У 1984 році в "Известиях Сибирского отделения АН СССР" надруковано статтю І.В.Павлової "К истории общества старых большевиков в Сибири", яка присвячена створенню і діяльності Західно-Сибірського відділення Товариства /1932-1934 рр./ . У цій статті також позначено найважливіші віхи в історії ВТСБ, наголошено, що тема майже не вивчена. І.В.Павлова використовує документи з Новосибірського партархіву, публікації в журналі "Пролетарская революция" і бюлетні ВТСБ.³

Але ні обсяг статей М.Ф.Бірон та І.В.Павлової, ні завдання, які реалізували автори при їх написанні, не передбачали повного та послідовного аналізу різноманітних аспектів діяльності Товариства старих більшовиків.

Таким чином, окремих дисертаційних і монографічних досліджень про діяльність ВТСБ немає, що підтверджує невивченість теми і дає можливість визнати новизну цієї теми головною підставою для її обрання.

---

¹ Див.: Бірон М.Ф. Деятельность комиссии по истории коммунистической партии Латвии - Латвийского Истпарта /1920-1926 гг./ . Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Рига. 1961. С.17, 97, 113, 176.

² Див.: Бірон М.Ф. Ветераны партии - о своей борьбе. //Коммунист советской Латвии. 1978. № 6. С.97-101.

³ Див.: Павлова И.В. К истории общества старых большевиков в Сибири. //Известия Сибирского отделения Академии наук СССР. Серия истории, филологии и философии. Вып.2. Новосибирск. Изд-во "Наука", Сиб.отдел. 1984. № 9. С.64-67.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у тому, щоб на базі вивчення широкого кола джерел дати цілісне уявлення про діяльність Всесоюзного Товариства старих більшовиків, проаналізувати причини його ліквідації та їх органічний зв'язок із тими негативними явищами, які відбувалися у радянському суспільстві під час зміцнення культу особи.

Для досягнення цієї мети автор ставить такі завдання:

- обґрунтувати періодизацію діяльності ВТСБ;
- систематично викласти історію Товариства від його створення до ліквідації;
- висвітлити найважливіші напрямки та форми роботи;
- показати стан філіальної роботи;
- виявити причини, які поступово привели до ліквідації ВТСБ, їх зв'язок із ідейно-політичними реаліями свого часу, зокрема із сталінізмом.

Методи дослідження: у основу методології дослідження покладені принципи історизму та об'єктивності, базуючись на яких, автор застосовує ретроспективний, аналітичний, статистичний, порівняльний, соціологічний та психологічний методи. Викладення результатів роботи в проблемно-хронологічному розрізі дозволяє більш повно реалізувати поставлені завдання і не відхилитися від мети дослідження.

Джерела, використані для написання роботи, можна розділити на дві великі групи:

- опубліковані /зокрема - видавництвом "Старый большевик"/;
- неопубліковані /архівні матеріали із фондів Російського Центру зберігання та вивчення документів новітньої історії - РЦЗВДНІ/.

Серед архівних матеріалів найбільше неопублікованих документів, але виняток складають інформаційні видання ВТСБ - бюлетні та інформаційні листки, які також зібрані у кількох справах фонду старих більшовиків РЦЗВДНІ.

Оскільки і опубліковані, і неопубліковані джерела дуже неоднорідні, їх треба систематизувати за значенням та формою. Автор пропонує таку класифікацію джерел:

- I/ програмні документи: статuti, положення про філіальну секцію;

- 2/ документи нормативного характеру: матеріали конференцій, рішення пленумів, плани роботи, кошториси;
- * 3/ статистичні /узагальнені і поточні/ дані: діаграми, звіти керівних органів Товариства, його секцій, місцевих відділень і філіалів;
- 4/ інформаційний матеріал: публікація даних про роботу ВТСБ у періодичних виданнях Товариства;
- 5/ листування Товариства: із партійними органами, державними установами, місцевими відділеннями, філіалами і т.д.;
- 6/ джерела, що відображують літературно-видавничу діяльність Товариства: збірки "Старий більшовик", опубліковані спогади, виступи й доповіді членів ВТСБ;
- 7/ джерела для роботи над персоналіями: списки членів, особисті справи, анкети, автобіографії, заяви, рекомендації, архівні довідки про партійне та революційне минуле членів Товариства, доповіді, виступи і т.і.

Найбільш докладно висвітлюють ті чи інші аспекти діяльності Товариства старих більшовиків документи І24 фонду НЦЗВДНІ - фонду старих більшовиків. Усі вони згруповані у трьох описах: опис 1 - особисті справи членів Товариства; опис 2 - особисті справи тих, хто був виключений із його лав; опис 3 - поточний архів Товариства: робочі варіанти статутів, плани, кошториси, річні звіти, звіти окремих секцій та філіалів, протоколи загальних зборів, протоколи засідань Бюро, Ради, Президії, листування, тексти доповідей, лекцій і т.д.

Деякі "білі плями" в історії ВТСБ допомагають дослідити документи із І7 і 89 фондів НЦЗВДНІ. У фонді О.М.Ярославського /НЦЗВДНІ. Ф.89, оп.5/ не тільки дублюються деякі документи із І24 фонду, але є унікальні, як, наприклад, протокол першого установчого засідання ТСБ від 28 січня 1922 року.

Зібрані у цьому фонді виступи О.М.Ярославського на зборах у Товаристві - найкращий показник накалу боротьби й пристрастей, що вирували у середовищі старих більшовиків під час боротьби з опозиційними поглядами; ці виступи проливають світло на висок самого Ярославського у цю сумнівну та сумну сторінку історії ВТСБ.

Листування агітпропвідділу ЦК РКП/б/ з Товариством старих більшовиків за квітень-грудень 1923 року та деякі інші документи знаходяться у І7 фонді архіву /НЦЗВДНІ. Ф.І7, оп.60, спр.513/.

Багато нових матеріалів, що містяться у перелічених вище фондах та джерелах, введені у науковий обіг вперше. Автор піддав їх всебічному та досконалому аналізу, наукова оцінка цих джерел стала базою для розробки концепції роботи, на них ґрунтуються усі висновки.

Наукова новизна дисертації полягає у тому, що автор обирає для дослідження майже зовсім невивчену проблему - діяльність Всеукраїнського Товариства старих більшовиків /1922-1935 рр./. Вперше введений у науковий обіг цілий ряд архівних документів. Тема розглядається у контексті загальнополітичних подій свого часу, показаний вплив внутрішньопартійної боротьби та сталінізму на Товариство старих більшовиків.

Практична значущість роботи полягає у можливості використовувати її результати для подальших історичних досліджень як окремих аспектів діяльності Товариства старих більшовиків, так і подій, які відбувалися у цей період у партії та у суспільстві, а також для роботи над персоналіями. Матеріали дослідження можна застосовувати у навчальних цілях - для читання лекцій та проведення спецкурсів на історичних факультетах вузів, проведення факультативних занять у загальноосвітніх школах.

Апробація дослідження. Дисертація обговорювалася на засіданні кафедри української історії та етнополітики Дніпропетровського державного університету у червні 1994 р. Окремі положення дослідження повідомлялись автором на конференціях з науково-дослідної роботи викладачів Дніпропетровського держуніверситету /травень 1992 р., лютий 1993 р./.

Структура дисертації повністю відповідає висунутим завданням і складається із вступу, трьох розділів, закінчення, списку використаних джерел та літератури, додатків, таблиць.

- У відповідності із завданнями автор розглядає такі питання:
- діяльність Товариства старих більшовиків на першому етапі /1922-1930 рр./;
  - другий етап роботи ВТСБ /1931-1935 рр./, зупиняючись на його відмінностях від попереднього періоду і звертаючи особливу увагу на стан організаційної роботи, а також на літературно-видавничу та агітмасову роботу ВТСБ;
  - процес створення та діяльність філіалів, місцевих відділень та земляцтв.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ.

У вступі обгрунтовано актуальність теми, її наукову значущість, показано ступінь розробки проблеми, визначено мету, завдання дослідження, методи та принципи, які застосовані при опрацюванні теми, визначено наукову новизну і практичне значення дисертації. Автор обгрунтовує періодизацію діяльності Товариства старих більшовиків, а також пропонує класифікацію джерел по темі дослідження.

У першому розділі - "Створення та перший етап діяльності Товариства старих більшовиків /1922-1930 рр./" - розглядається процес утворення Товариства, нормативні документи, за якими ТСБ скеровувало свою діяльність на першому етапі, головні напрями, форми роботи та її результати за 1922 -1930 роки.

Установче засідання Товариства старих більшовиків відбулося під головуванням М.С.Ольмінського 28 січня 1922 року в Москві. З доповіддю від ініціативної групи виступив С.В.Малишев, він повідомив, що відносно ідеї ініціаторів опитана думка близько 50 товаришів, які з нею згодні, визначив мету створення ТСБ і початкові кадри, керувачись ознакою вступу в партію раніше 1 січня 1905 року і безперервної в ній праці. У обговоренні напрямків діяльності і головних завдань Товариства взяли участь Б.О.Преображенський, П.І.Лебедєв-Полянський, А.Н.Соколов, Й.В.Сталін та інші. До тимчасового бюро були обрані М.С.Ольмінський, П.М.Лепешинський, С.В.Малишев, В.П.Ногін, М.Л.Мещеряков.

13 лютого 1922 року ЦК РКП(б) затвердив Статут Товариства і список із 69 зареєстрованих Бюро членів ТСБ. Невеликі доповнення до Статуту, вносилися у 1923 та 1925 роках. У остаточному варіанті, який був затверджений Оргбюро ЦК ВКП(б) і НКВС у 1925 р., а опублікований у 1928 р., - 12 параграфів: § I - зазначено, що ТСБ перебуває при Істпарті; § 2 - порядок прийняття нових членів; § 3 - завдання Товариства; § 4 - кошти ТСБ; § 5 - види діяльності; § 6 - порядок виключення членів; § 7 - повноваження загальних зборів ТСБ; § 8 - звіти і перевибори Бюро і Ревкомісії; § 9 - повноваження і склад Бюро; § 10 - склад РК; § II - створення відділень; § 12 - надає ТСБ права юридичної особи. Цей стислий і конкретний нормативний документ ставить

перед членами ТСБ такі завдання: а/ встановлення тісного товариського спілкування поміж старими більшовиками; б/ обмін думками для з'ясування поглядів старих більшовиків на питання сучасності виходячи з їх революційного досвіду; в/ вплив на молодь у дусі старих традицій більшовизму; г/ облік старих більшовиків; д/ матеріальні турботи для підтримання життя і здоров'я старих більшовиків за допомогою відповідних партійних та радянських закладів, а також шляхом взаємодопомоги; е/ сприяння Істпарту в збиранні свідочств про партійне минуле і в збереженні пам'яток партійної історії.

Для виконання цих завдань при Бюро створені комісії: Ревізійна, господарська, медична, виховна, з доповідей, із з'ясування потреб старих більшовиків /за перший рік роботи зібрано понад 2000 карток на основі анкет партійного перепису/.

Докладні дані про роботу Товариства містяться у річних звітах і доповідях Бюро, що охоплюють період з 1 березня 1922 р. по 1 січня 1931 р. Згідно цих даних, періодичність засідань Бюро у різні роки коливалася від двох до чотирьох разів на місяць.

Якщо порівняти дані за 9 років, то зрозуміло, що поступово акценти змінюються: у 1922-1923 рр. збори у клубі Товариства проводилися в середньому двічі на тиждень, на них запрошувалися молоді комуністи, гості, доповідачі - це була найважливіша форма роботи, то у наступні роки збори відбувалися відносно рідко - 2-3 рази на місяць у 1924-1928 рр., а під кінець першого етапу, у 1929-1930 рр., - 1 раз на місяць. Починаючи із 1924 року значно зростає вага агітмасової роботи, про що свідчить активне листування ТСБ стосовно організації лекцій, бесід, доповідей та зустрічей за участю старих більшовиків. Так, тільки за період з жовтня 1925 р. по березень 1926 р. Товариство направило 140 доповідачів у села та райони Москви і області, а 2 - до Костроми. Теми виступів частіше стосувалися історії партії, підпільної боротьби, революції, але все більше уваги поступово приділялося роз'ясненню поточних політичних та господарських завдань.

Починаючи із 1925 р. неухильно збільшувався кошторис ТСБ пропорційно зростанню кількості членів, за станом на 1927-1930 рр. він складав приблизно по 100 крб. у розрахунку на одного члена Товариства. Так, наприкінці першого етапу у Товаристві був 751 член, а кошторис 1929/30 фінансового року складав 75 тис. крб.

Поступово зростав обсяг діловодства Товариства старих більшовиків, кількість вихідних паперів тепер майже завжди перевищувала кількість вхідних документів, але у 1929-1930 рр. невеликий апарат ТСБ не встигав реагувати на більшість - 80% - заяв і прохень, не справляючись з обсягом поточних справ.

Починаючи з 1924 року членам ТСБ стали виділяти персональні пенсії НКЗС та РНК, відтоді до Бюро регулярно зверталися старі більшовики із відповідними проханнями, яких за 1925-1930 рр. було 561. Звичайною справою для Товариства були звернення за матеріальною, житловою, медичною та іншими видами допомоги.

Автор звів підсумкові дані по першому періоду роботи у таблицю № 1.

У розділі також проаналізовані причини, які привели до виключення із ТСБ на I етапі 16 чоловік /Див.: Додаток № 1; Таблиця № 2/:

у 1924-1925 рр. - Мдівані-Буду, як виключений із партії;
22/X-1927 р. - Г.О.Зінов'єв, Є.О.Преображенський, Л.П.Серебряков, Л.Д.Троцький - згідно із рішенням загальних зборів про виключення фракціонерів;

13/I-1928 р. - С.С.Бакинський - за те, що був проти виключення опозиціонерів із партії, критикував методи, якими ЦК боровся проти опозиції;

у 1929-1930 рр. - 10 чоловік, із яких 5 - через скорочення стажу після перевірки ЦКК, 2 - через виключення із партії, 1 - як присуджений колегією ГПУ, 2 - через невідомі причини.

У другому розділі - "Всесоюзне Товариство старих більшовиків: другий період діяльності /1931-1935 рр./" - матеріал викладений у двох параграфах:

§ 1 - "Організаційні засади роботи";

§ 2 - "Літературно-видавницька та агітмасова робота".

У § 1 йдеться про те, що у 1931-1935 рр. робота набуває всесоюзних масштабів, широкої гласності, плановості та стабільності. Відправним моментом II етапу була перша Всесоюзна Конференція ТСБ, яка відбулася 25-28 січня 1931 року в Москві, а формальною ознакою - новий Статут Всесоюзного Товариства старих більшовиків. Статут і резолюції конференцій Товариства, рішення пленумів Ради ВТСБ були провідними нормативними документами другого періоду діяльності Товариства, за якими ВТСБ скеровувало

свою організаційну та інші напрямки роботи.

23 березня 1931 року ЦК ВКП/б/ затвердив новий Статут Товариства, у якому було 7 розділів і 41 параграф: I /§§ 1-2/ - загальні положення; II /§§ 3-7/ - цілі та завдання Товариства; III /§§ 8-13/ - прийняття та виключення членів; IV /§ 14/ - кошти Товариства; V /§§ 15-33/ - структура керівних органів; VI /§§ 34-40/ - філіали ВТСБ; VII /§ 41/ - ліквідація Товариства.

Згідно новому Статуту ВТСБ перебувало при Інституті Леніна ЦК ВКП/б/, хоча це лише формальний зв'язок, бо фактично Товариство було повністю організаційно незалежним. Змінилися пріоритети у роботі. На II етапі головними завданнями вважалися використання досвіду старих більшовиків для "допомоги партії і Ю Ленінському ЦК" та вплив на маси, а роботі серед старих більшовиків, як констатував IV Пленум Ради ВТСБ у лютому 1933 р., перестали приділяти необхідну увагу.

Змінилася структура керівних органів Товариства. Згідно із Статутом, вищим керівним органом Товариства повинен був стати Всесоюзний з'їзд, але жодного з'їзду так і не відбулося, а його функції виконували конференції ВТСБ. Для загального керівництва обиралася Рада, за Статутом - з 39 членів та 15 кандидатів, яка у періоди між конференціями збиралася 1-2 рази на рік на Пленуми, а поточну роботу організовувала Президія з 9 членів і 5 кандидатів на чолі з О.М.Ярославським, для вирішення нагальних справ двічі на тиждень проводилися засідання Секретаріату. Ревізійна комісія з 5 членів і 3 кандидатів перевіряла фінансово-господарську та інші види діяльності Ради, Президії, філіалів.

Важливою і великою за обсягом частиною оргроботи було прийняття нових членів до ТСБ. За 1931 рік Товариство збільшилося майже на 75%, за 1932 р. - на 31%, за 1933 р. - на 25% /у січні 1934 р. до ВТСБ входило понад 2 тис.членів/, але за наступні півтора роки зростання було незначним - близько 5%. Темпи прийняття нових членів напередодні ліквідації ВТСБ значно зменшилися, хоча у приймальній комісії була велика кількість заяв. Протягом II періоду стали членами ВТСБ 66% від загальної кількості прийнятих до Товариства за весь час його існування, тобто воно збільшилося у три рази. Але виключених із ВТСБ було у 1931-1935 рр. у чотири рази більше, ніж за попередній період - 60 чоловік. Головні причини виключення - перерва партійного стажу або прихильність до

опозиційних поглядів. У додатку № 1 наведено дані по виключенню із членів Товариства, узагальнені на основі особистих справ виключених, а у таблиці № 2 показано динаміку цього процесу. Автор приділяє особливу увагу обставинам виключення старих більшовиків за політичні погляди не тільки через цікавість фактів, але й тому, що саме з цим аспектом у значній мірі пов'язані причини, які привели до ліквідації Товариства у липні 1935 року.

У § 2 - "Літературно-видавницька та агітмасова робота" - автор розглядає літературну діяльність членів Товариства у зв'язку із видавничою та агітаційно-пропагандистською роботою. Якщо раніше доводилося друкувати статті, доповіді, спогади у істпартійських журналах "Пролетарская революция", "Красная летопись", у журналах "Огонек", "Красная нива" та інших періодичних виданнях, у збірках, які виходили у видавництві "Молодая гвардия" або у партійних видавництвах, то створення у 1931 році власного видавництва "Старый большевик" дозволило налагодити публікацію мемуарної літератури: монографій вийшло 55 і 8 готувалося до друку на 1935 рік, історико-публіцистичних збірок "Старый большевик" - 10. Дані про роботу керівних органів ВТСБ, секцій, філіалів, відділень Товариства друкувалися як окремими брошурами, так і в періодичних інформаційних виданнях ВТСБ: у 1931 - першому кварталі 1933 року виходив "Бюллетень Всесоюзного Общества старых большевиков" - 25 номерів, а у другому кварталі 1933 - 1934 році виходив "Информационный листок ВТСБ" - 8 номерів. Статутний капітал видавництва був 75 тис.крб., прибуток 1932 р. - 34,3 тис.крб., 1933 р. - понад 100 тис.крб., а загальний тираж - 4 млн.800 тис. аркушів відтисків. На 1934 рік було заплановано 127 тис.крб. прибутку за умови зростання тиражу, обсягу і кількості назв майже вдвічі, але з усіх показників план був недовиконаний, тільки по тиражу - перевиконаний, про що повідомила Ревкомісія у травні 1935 р.¹

Літературно-видавницький сектор ВТСБ готував рукописи до видання, через прес-бюро підтримував зв'язок із пресою, готував до друку і редагував біографії старих більшовиків для історико-біографічного довідника, який ВТСБ так і не встигло видати, допомагав у створенні архіву ВТСБ і користувався архівними матеріалами для виконання своїх завдань.

¹Див.: РЦЗВДНІ. Ф.124, оп.3, спр.331, 334.

Більшість літератури, що друкувалася у видавництві "Старий большевик", створювалася у агітаційно-пропагандистських цілях - для широкої читацької аудиторії. Публікації, так само як лекції та доповіді, були пов'язані із найважливішими подіями суспільно-політичного життя та із пам'ятними датами - 15 річницею революції, 10-річчям ВТСБ, 30-річчям другого з'їзду партії, 50-річчям від дня смерті К.Маркса і т.д.

У 1931 р. у Москві відбулося 414 виступів членів Товариства, на яких були присутні 292 тис. робітників, комсомольців, червоноармійців, за 1932 р. - 568 виступів, якими охоплено 239 тис. чол., за перший квартал 1933 р. - 247 доповідей за межами Товариства і 23 - у клубі ВТСБ/у 1931-1932 рр. збори у клубі проходили 51 раз/.

Для активізації роботи за постановою III Пленуму Ради ВТСБ з березня 1932 р., крім агітмасового, почав діяти культурно-пропагандистський сектор з активом понад 150 чол., у якому були історична, економічна, філософська, літературна та інші секції. Був створений парткабінет, впорядкована бібліотека Товариства, організовані виставки, розроблена методична література для активістів. Для робітників великих підприємств Москви проводилися масовки, старі більшовики брали участь у роботі 12 заводських гуртків, для членів ВТСБ та їх сімей у кінці 1932 р. було створено 7 гуртків. Не менш активна агітаційно-пропагандистська робота велася і на місцях. Щоб упорядкувати роботу, у лютому 1933 р., після IV Пленуму Ради ВТСБ, культурно-пропагандистський та агітмасовий сектори об'єдналися у сектор пропаганди і агітації.

Агітмасова робота перепліталася із шефською, вони доповнювали одна одну. Старі більшовики здійснювали шефство над комсомольськими та піонерськими організаціями, військовими частинами, над робітниками ударних будов перших п'ятирічок - Магнітогорська, Урало-Кузбасу та ін., над сільським Алексинським районом Московської області, де ветерани партії виступали перед колгоспниками і партактивом, організували ясла, будинок піонерів, допомагали в електрифікації і т.і. В колгоспах, на підприємствах, у школах старі партійці створювали бібліотеки або допомагали вже діючим, поповнюючи їх фонди новими виданнями ВТСБ.

Але й ця робота, яка, начебто, з точки зору старих більшовиків приносила тільки користь, з позиції агітаційно-пропаган-

ЛНБ ім. В. Стефанька
АН України

дистської машини сталінізму мала свої недоліки, бо заважала безроздільному пануванню культу особи в історичній літературі та у масовій ідеологічній роботі, а поширення більшовицького досвіду підпільної боротьби могло стати навіть небезпечним для режиму.

У третьому розділі - "Філіали, відділення і земляцтва Товариства старих більшовиків" - розглянуто процес розгортання роботи на місцях. Автор простежує, як створювалися нові філіали, як поширювалася "географія" Товариства, що привело до його перетворення із Московської у дійсно Всесоюзну організацію, приділяє увагу створенню та діяльності земляцтв.

II відділень, які були організовані у 1925 році, керувалися у своїй роботі Статутом ТСБ і повинні були сприяти вирішенню завдань Товариства старих більшовиків. Затверджена у 1925 р. "Інструкція по організації філіальних відделений Общества Старых Большевиков" складалася з 6 пунктів. Вона регламентувала взаємовідносини ТСБ і місцевих відділень. Згідно з інструкцією, філіали могли створюватися як за ініціативою Губістпартів, так і за пропозицією від групи з трьох старих більшовиків. Бюро ТСБ у Москві приймало до Товариства тільки членів ініціативної групи. Надалі філіали приймали нових членів самостійно, повідомляючи про це Бюро ТСБ, а Товариство у Москві мало право відвести ту чи іншу кандидатуру. Філії повинні були подавати протоколи своїх засідань та звіти про роботу до Бюро Товариства.¹

Протягом 1925-1930 рр. виникало багато нових філіалів. Якщо підсумувати звітні дані, то на кінець I періоду повинно бути 25 філіалів, але у доповіді за 1929-1930 рр. повідомлялося тільки про 15 діючих філіалів. Таким чином, на I етапі не було стабільності у філіальній роботі - не був налагоджений регулярний зв'язок між центром і місцевими відділеннями, слабка звітність філіалів і недостатній контроль з боку Бюро ТСБ за їх роботою, новостворені філіали були невеликими за кількістю членів і часто просто розпадалися.

Суттєві зміни в філіальній роботі відбулися після I Всесоюзної конференції ТСБ /січень 1931 р./ та прийняття нового Статуту, VI розділ якого був присвячений філіальній роботі/§§ 34-40/. За новим Статутом філіал створювався при наявності 5 чле-

¹ Див.: Устав Общества старих большевиков. Инструкция по организации филиальных отделений. Список членов общества и анкета. Москва. Кремль. 1928. С.5.

нів ВТСБ, філіали у межах однієї області, краю, республіки могли об'єднуватися у відділення. Керівні органи філіалу - Бюро і Ревкомісія, а у невеликих філіалах обирався секретар і уповноважений. Тільки Московський філіал не мав окремого від центральних органів ВТСБ керівництва. Кожні півроку філіал обов'язково повинен був звітувати перед керівництвом ВТСБ про свою роботу. Філіал мав свій план роботи, кошторис, печатку.¹

Починаючи з 1931 року, робота на місцях активізувалася і почала впорядковуватися. На 1 квітня 1931 р. 29% членів ВТСБ були з провінції, а на 1 січня 1933 р. - майже 40%. У 1933 році філіали ВТСБ діяли у 45 містах СРСР, найбільшими з них були Московське, Ленінградське, Українське, Грузинське, Іванівське, Північно-Кавказьке, Уральське, Азербайджанське. Автор аналізує як загальний стан філіальної роботи, так і особливості роботи деяких відділень, зокрема - Українського, Ленінградського, Північно-Кавказького, Західно-Сибірського та інших. У розділі наведено приклади того, як зміна пріоритетів у партійному курсі відразу впливала не тільки на керівні органи ВТСБ, але й на роботу філіалів, показано, як специфіка того чи іншого регіону впливала на особливості роботи відділень Товариства на місцях.

Автор приділяє увагу питанню про створення та діяльність земляцтва, які стали новою організаційною формою роботи ВТСБ у 1934-1935 роках. Земляцтва створювалися згідно з рішеннями липневого 1934 р. II-Пленуму Центральної Ради ВТСБ. Сектор місцевих відділень ВТСБ розробив проект Положення про земляцтва, згідно з яким метою земляцтва була допомога Президії Товариства у керівництві роботою місцевих відділень, а також всебічна допомога філіалам. Крім того, земляцтва повинні були збирати матеріали для історико-партійних доповідей про революційне минуле і діяльність парторганізації свого краю.

Земляцтва, які створювалися у Москві стали допоміжними органами при Президії Товариства, підзвітними їй і виконувачими усі її завдання. Роботу земляцтва керувало Бюро на чолі з членом Президії або Ради ВТСБ. Бюро було підзвітне як за-

¹ Див.: Список членів Всесоюзного об'єднання старих більшовиків на 1 січня 1933 г. 5-е изд. М.: Изд-во "Старый большевик". 1933. С. 9-10.

гальним зборам земляцтва, так і Президії Товариства старих більшовиків. Створення земляцтв дозволило структурувати велике Московське відділення, розділити його на придатні для нормального процесу керування складові частини, залучити якомога більше його членів до активної роботи.

У серпні 1934 р. почалося організаційне оформлення Латвійського та Українського земляцтв, а через рік було організовано 20 земляцтв, більшість з яких не встигли розпочати регулярну роботу, бо ВТСЕ було ліквідоване. Автор наводить дані про діяльність Українського земляцтва, а також докладно зупиняється на роботі Латвійського земляцтва, яке було найбільш активним і найчисельнішим /200 чол./, воно поєднувало у собі риси земляцтва і відділення, бо "обслуговувало інтереси" латвійського пролетаріату, позбавленого власної території.

Автор вказує на те, що у 124 фонді ЦКЗВДНІ і у інших архівах є великий обсяг документів, які можуть стати джерельною базою для подальшого вивчення діяльності окремих філіалів, відділень; земляцтв Всесоюзного Товариства старих більшовиків.

Закінчення. Наслідком опрацювання матеріалів по темі дослідження стала докладна класифікація джерел, обґрунтування періодизації діяльності Товариства старих більшовиків, а також послідовне викладення історії та головних напрямків роботи Товариства на I і II етапах. Автор робить висновок, що протягом першого етапу робота дуже повільно набуває регулярності, остаточно стабілізується у 1925-1926 рр. Загальними рисами цього періоду є неформальний підхід до роботи, майже клубна тепла товариська атмосфера, яка зберігалася навіть не дивлячись на те, що з 1927 року Товариство вимушено реагувати на внутрішньопартійну боротьбу виключенням із своїх лав опозиціонерів. Велика увага приділялася саме підтриманню спілкування між ветеранами партії, обміну думками, пропагуванню історичного досвіду більшовизму в масах. Наприкінці першого етапу поступово зміцнювалися організаційні засади діяльності, розгорталася робота на місцях - у філіалах Товариства, змінювалися пріоритети у проп'ганді. Тому другий етап - це не породження першої Всесоюзної конференції Товариства та його нового керівництва на чолі з О.М.Ярославським, а логічне продовження і втілення тих тенденцій, які вже виникли у роботі ТСЕ під впливом змінюваних реалій як внутрішньопартійного, так і суспільно-політичного життя.

Другий етап роботи ВТСБ характеризувався настільки чітко організованою роботою, що це дало підставу констатувати: неформальний підхід поступився місцем заорганізованості й забюрокра-тизованості. Головним у пропагандистській роботі стала не стіль-ки історія, як сучасна політика партії, боротьба із ухилами, участь у госполіткампаніях, тощо.

Автор доводить, що не було жодної об'єктивної підстави для ліквідації Товариства старих більшовиків. Усі причини - суб'єк-тивного характеру, тому що вони, без винятків, пов'язані із ста-лінізмом. Зміцнюючись, культ особи змітав усі перешкоди на дво-му шляху і готував "плацдарм" для розгрому старої більшовицької гвардії, яка, маючи свою організацію - ВТСБ, могла, по-перше, своїм підпільним досвідом та спогадами із буремного революційно-го минулого, своєю причетністю до творення історії партії і ра-дянської держави завадити іміджу "батька народів", як єдиного соратника і вірного продовжувача справи Леніна, який сам подо-ров усіх класових ворогів, очистив партію від пристосуванців та опозиціонерів. По-друге, ВТСБ могло стати нехай не самою великою, але все ж таки перешкодою на шляху масових репресій проти членів партії.

Автор вважає, що Товариство старих більшовиків відведено йому роль у відведеній сталінським режимом час виконало. ВТСБ розглядається не тільки як жертва сталінізму, але показаний і внесок старих більшовиків у зміцнення культу особи.

Таким чином, із сталінізмом пов'язані як внутрішні, так і зовнішні причини, що привели до ліквідації ВТСБ.

Додатки містять перелік публікацій членів ВТСБ, які вийшли у видавництві "Старый большевик", а також підсумкові дані про виключених із Товариства. У таблицях містяться узагальнені дані з окремих напрямків роботи, показано динаміку виключення членів.

Основні положення дисертації та результати дослідницької роботи викладені у таких публікаціях автора:

1. Почему было ликвидировано Всесоюзное общество старых больше-виков. // Актуальные вопросы политической истории России и Украины. Сборник научных трудов. Днепропетровск. Изд-во ДГУ. 1992. С. 118-126.
2. Українське відділення Всесоюзного Товариства старих більшо-виків /1928-1935 рр./. Препринт. Дніпропетровськ. Вид-во ДДУ. 1995. 4 с.

Amj

Artemenko L.V.

The All-Union Society of Old Bolsheviks
/1922-1935/

The dissertation /manuscript/ for the degree of candidate of historical sciences specializing in the history of public movement and political parties /07.00.01/. Dnipropetrovsk State University. Dnipropetrovsk, 1996.

The author investigates the problem which has not been studied in historical literature before - the activity of the All-Union Society of Old Bolsheviks.

Having used a great number of archive documents the author concludes that the first stage /1922-1930/ of the Society of Old Bolsheviks' work was more democratic. The second stage /1931-1935/ is characterized by stronger propagandistic work, by Old Bolsheviks taking part in fighting against members of oppositions, and later themselves becoming the victims of Stalinist repressions. The author also shows how local branches of Old Bolsheviks Society worked.

АРТЕМЕНКО Л.В.

Всесоюзное Общество старых большевиков
/1922-1935 гг./

Диссертация /рукопись/ на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 - История общественных движений и политических партий. Днепропетровский государственный университет. Днепропетровск, 1996.

Автор исследует проблему, которая раньше не была изучена в исторической литературе - деятельность Всесоюзного Общества старых большевиков.

Используя большое количество архивных документов, автор приходит к заключению, что первый этап работы Общества старых большевиков /1922-1930 гг./ был более демократичным. Второй этап /1931-1935 гг./ характеризовался усилением пропагандистской работы, старые большевики принимали участие в борьбе против оппозиционеров, а позже сами стали жертвами сталинских репрессий. Автор также показывает, как работали филиалы Общества старых большевиков.

Ключові слова: старі більшовики, історія партії, сталінізм.

Друкарня ДДУ. Замовлення 1343. Тираж 100.

284971

AB 33.150